

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

Існування будь-якого державно-організованого суспільства неможливе без упорядкування соціальних зв'язків та відносин, що знаходяться в ньому. Будь-яка держава прагне до того, щоб суспільні відносини склалися і розвивалися відповідно до встановлених нею юридичних норм.

Правопорядок — це порядок, що заснований на праві, тобто система відносин, що охороняються, захищаються, регулюються правом.

Поняття «правопорядок» складається із двох слів «право» і «порядок», що досить чітко передають сутність явища. Призначення права — вносити певний порядок у взаємовідносини між людьми та їх об'єднаннями. Тому правопорядок виступає як стан урегульованості суспільних відносин.

На думку М. Матузова та О. Малько, характер, рівень, зміст, функціонування та забезпечення правопорядку залежить від того як тлумачиться право [1, с. 433-434]. Якщо під правом розуміти ідею справедливості, свободи, моральності, гуманізму, загальнодемократичні принципи («неписане право»), тоді і поняття правового порядку буде розмитим, аморфним і нестійким. У цьому випадку складається ілюзія неов'язковості дотримання законів та інших правових приписів, а достатньо дотримуватися певних поглядів, переконань.

Якщо під правом розуміти чіткі, формально визначені і обов'язкові для всіх юридичні норми, що виходять від публічної влади та виражають вказані вище цінності («писане право»), відповідно з'являється реальна можливість встановлення в суспільстві порядку і стабільності, їх забезпечення, гарантованості. Отже, якщо суб'єкти суспільних відносин погоджують свою поведінку з вимогами правових норм, ми отримуємо правопорядок.

Більшість теоретиків і практиків підтримують другий варіант інтерпретації права, наголошуючи на тому, що основою правового порядку є правова поведінка громадян та їх об'єднань.

Значний внесок у дослідження поняття та ознак правового порядку внесли роботи відомих вітчизняних та російських вчених, зокрема: С. Алексєєва, С. Бобровник, А. Венгерова, М. Байтіна, Д. Керимова, М. Козюбри, М. Коркунова, Н. Крестовської, А. Крижанівського, В. Лазарева, О. Лейста, О. Лукашевої, О. Малько, Г. Мальцева, М. Марченка, Л. Матвєєвої, П. Недбайла, В. Нерсисянца, Н. Оніщенко, Н. Паріної, П. Рабіновича, В. Сіренка, О. Скакун, Л. Явича тощо.

Метою даної статті є удосконалення визначення поняття «правовий порядок», шляхом з'ясування його суттєвих ознак.

Значення правових понять походить із їх властивості відображати найбільш важливі сторони об'єктів та явищ дійсності. Поняття розкриваються за допомогою (визначень) дефініцій. Результатом визначення поняття є текстова конструкція. Розкривається зміст поняття шляхом перерахування найважливіших ознак. Обсяг поняття утворює сукупність предметів (об'єктів), що володіють його ознаками. Зміст й обсяг поняття пов'язані між собою. Чітко зафіксований зміст веде до уявлення про обсяг і навпаки [2].

Надумку Н. Пархоменко, аналіз терміна «поняття» дозволяє правильно визначити його обсяг та зміст. Поняття — форма мислення, що відображає певну множину однорідних предметів або явищ дійсності у спільних для них суттєвих ознаках. Під ознакою розуміється те, що характеризує відображуваний предмет або явище, у чому воно виявляється і сприймається; ознаки розкривають властивості, якості та взаємовідношення відповідних явищ. При цьому необхідно зазначити, що в понятті неможливо відобразити всі ознаки. По-перше, тому, що їх дуже багато, а по-друге, що існують такі ознаки одного явища, охоплені даним поняттям, що не збігатимуться з ознаками інших явищ, які охоплюються тим самим поняттям [3, с. 35].

У сучасній юридичній літературі поняття «правовий порядок» визначаються як:

- об'єктивно зумовлений стан соціального життя, що характеризується внутрішньою узгодженістю та упорядкованістю системи правових зв'язків, заснованих на реалізації демократичних, гуманістичних принципів і нормативних засадах права і законності; прав, свобод і обов'язків всіх суб'єктів [4, с. 563];
- відносно усталену і мінливу картину правового буття суспільства, яка утворюється домінуванням у ньому правозначущої поведінки і правових відносин, що ґрунтуються на цінностях свободи, справедливості

вості і формальної рівності та виявляє себе як правова захищеність, безпека й упорядкованість суспільної життєдіяльності, функціонування надійних гарантій реалізації прав та інтересів особи, ефективного функціонування інституцій громадянського суспільства і механізмів державної влади [5, с. 6];

- режим (стан) упорядкованості, організованості суспільних відносин, який складається за умов законності [6, с. 139];
- стан суспільних відносин, що забезпечує їх стабільність, упорядкованість та охорону шляхом фактичної реалізації правових норм і вимог законності [7, с. 543-544];
- стан суспільних відносин, що є результатом фактичного здійснення законодавства в умовах режиму законності, який забезпечує здійснення суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків всіма суб'єктами суспільних відносин (органами державної влади, посадовими особами, громадянами, їх об'єднаннями, підприємствами, установами тощо) [8, с. 362];
- стан (режим) правової упорядкованості (урегульованості і погодженості) системи суспільних відносин, що складається в умовах реалізації законності, тобто це атмосфера нормального правового життя, що встановлюється в результаті точного і повного здійснення приписів правових норм (використання прав, виконання обов'язків, додержання заборон) усіма суб'єктами права [9, с. 669];
- фактичний стан упорядкованості, урегульованості та організованості суспільних відносин, який формується і функціонує на основі права, виявляється в правомірній поведінці учасників правопорядку та гарантується й захищається з боку держави [10, с. 9];
- система суспільних відносин, будь-яких інших дій, що мають правове значення і здійснюються в суспільстві відповідно до вимог норм права [11, с. 253];
- систему суспільних відносин, що виникає на основі права і законності, яка заснована на праві і законності, організація суспільного життя, що відображає якісний стан суспільних відносин або як стан фактичної упорядкованості суспільних відносин, що виражає реальне, практичне здійснення вимог законності [12, с. 222];
- засноване на праві упорядкування суспільних відносин, що є результатом здійснення принципів законності та відображається у правомірній поведінці їх учасників [13, с. 385];
- той соціальний результат, до якого прагне держава і весь народ, використовуючи будь-які важелі та засоби [14, с. 386];
- фактично існуюча практика юридичного регулювання відносин, що виникають між людьми і соціальними спільнотами [15, с. 43-49]. Автор характеризує, перш за все, не декларовані, а реально працюючі і прийняті в даному суспільстві процедури і механізми застосування права. Саме у його межах здійснюються права, свободи і обов'язки, якими володіють суб'єкти права. Таким чином, держава не має надійнішого способу забезпечення прийнятих стандартів життєдіяльності людей, як через зміцнення і вдосконалення правового порядку.

Отже, виходячи із різних визначень «правовий порядок» розглядається як «стан упорядкованості суспільного життя, що заснований на праві та законності», «система суспільних відносин, яка встановлюється в результаті виконання приписів правових норм всіма суб'єктами права», «системи правовідносин, що виникає та розвивається відповідно до норм права та забезпечує реалізацію цілей правового регулювання», «порядок у суспільних відносинах, що регулюються правом, завдяки якому гарантується реалізація суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників суспільних відносин, забезпечується їх правомірною поведінкою» тощо.

Зокрема, А. Крижанівським досліджена категорія «сучасний правовий порядок», що ґрунтується на розумінні плюралістичності правових джерел, є легітимним, легальним, морально обґрунтованим і релігійно вивіреним, економічно доцільним. Сучасний правовий порядок, зазначає автор, це громадський правовий порядок, оскільки його образ, стандарти та підтримка продукуються і легітимуються громадянським суспільством, транслуються ним на державу.

Наведені різні визначення поняття правового порядку свідчать про те, що правовий порядок є складним, багатограним, змістовним феноменом.

Отже, розуміння правового порядку як стану (режиму) правової упорядкованості суспільних відносин; зв'язок з правомірною поведінкою, законністю, державною волею тощо, збіднюють сприйняття всієї правової реальності, оскільки за межами її досягнення залишають соціальні підґрунтя, характеристики правового порядку як соціально-правового феномена, буття якого корелюється на рівні основ всієї системи забезпечення цілісності і життєдіяльності соціуму [5, с. 6, 15].

Необхідно зазначити, що ознаки правового порядку були достатньо висвітлені у науковій та навчальній літературі. Отже, зупинимося більш детально на деяких з них.

Природа правопорядку та його сутнісна характеристика, зазначає С. Бобровник, пов'язується із визначення основних ознак цього поняття:

- це результат свідомої, раціональної, вольової діяльності як окремих соціальних суб'єктів, так і держави;
- засіб забезпечення і результат правової самоорганізації суспільства;
- правопорядок підтримується і забезпечується державою;
- він існує у режимі законності;
- підставою правопорядку є чинні правові норми, вміщені у правові тексти;
- змістом правопорядку є правомірна поведінка суб'єктів, що використовують надані права та виконують покладені обов'язки;
- є результатом реалізації правових норм;
- забезпечує необхідні умови щодо здійснення суб'єктами наданих прав;
- засновується на своєчасному та усвідомленому виконанні юридичних обов'язків;
- пов'язаний з невідворотністю юридичної відповідальності за скоєне правопорушення [7, с. 544].

М. Байтін виокремлює наступні головні ознаки правового порядку:

- це порядок у суспільних відносинах, що врегульовані правом, тобто це внутрішньо погоджена система правових відносин;
- це порядок, при якому державою гарантуються реалізація суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків учасників правовідносин;
- це підзаконний порядок в суспільному житті, основний зміст якого складає правомірна поведінка, практичне здійснення законності [16, с. 480].

Н. Крестовська та Л. Матвеева перелічують наступні ознаки правового порядку: правопорядок є станом впорядкованості суспільних відносин, передбачених нормами права. Антиподом правового порядку виступає свавілля суб'єктів права щодо один одного, породжений свавіллям хаос; правопорядок — це результат проведення в життя принципу законності та інших принципів права; змістом правопорядку є правомірна поведінка суб'єктів права; правопорядок забезпечується державою [17, с. 374].

Автори підручника «Загальна теорія держави і права» [18, с. 523-524] виокремлюють низку істотних ознак правового порядку:

- правопорядок виступає метою і фактичним результатом існування права, що, у свою чергу, є для нього основою, необхідною передумовою;
- правопорядок існує лише за наявності правозаконності;
- правопорядок передбачає високо узгоджену дію механізму правового регулювання;
- правопорядок нерозривно пов'язаний з правовою державою, оскільки, по-перше, тільки суспільство, в якому існує правова держава, дає можливість появи справжнього правопорядку; по-друге, правопорядок спирається на складну систему організаційних, примусових та інших заходів з боку правової держави; по-третє, сам правопорядок виступає однією з істотних ознак правової держави;
- важливим супутником правового порядку є також соціальний характер держави;
- правопорядок є станом суспільного життя, який характеризує взаємне розташування, зв'язки, взаємодію окремих елементів соціальних систем, у першу чергу, правової.

О. Скаун зазначає наступні ознаки правопорядку: закладається в правових нормах у процесі правотворчості; спирається на принцип верховенства і панування закону в галузі правових відносин; встановлюється в результаті реалізації правових норм, тобто через здійснення законності в правореалізаційній діяльності; створює сприятливі умови для використання суб'єктивних прав; припускає своєчасне і повне виконання всіма суб'єктами юридичних обов'язків; вимагає невідворотності юридичної відповідальності для кожного, хто вчинив правопорушення; встановлює сувору громадську дисципліну; передбачає чітку та ефективну роботу всіх державних і приватних юридичних органів і служб, насамперед правосуддя; створює умови для організованості громадянського суспільства і режим сприяння для індивідуальної свободи; забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу [9, с. 670].

Отже, правопорядок характеризує, відображає правову структуру суспільства, тобто ту частину суспільства, яка врегульована нормами права. В неї входять суб'єкти права, їх правовий стан, суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що належать їм, компетенція, що встановлена органом влади, управління і установи, громадські організації з відповідним правовим статусом.

Крім того, правовий порядок включає в себе різноманітні правові процедури, зокрема, порядок виникнення, зміни і припинення правових зв'язків між суб'єктами права, різні процеси правового життя суспільства, які є структурними частинами правового порядку, оскільки відбуваються у правових рамках.

Слід зазначити, що правовий порядок являє собою регламентований правовими положеннями порядок, що складається в тих сферах функціонування суспільства, де мають силу правові приписи, коли суспільні відносини «реагують» на право у вигляді певного юридичного результату [19, с. 671].

Безумовно, правопорядок — це стан правових відносин — конституційних, адміністративних, мате-

ріальних і процесуальних, регулятивних і охоронних.

Отже, для правового порядку є характерним: відображається корінне питання політики — питання державної влади; поєднуються дві засади: об'єктивні закони і тенденції розвитку, життєві реалії, соціальна нормативність та потреба в упорядкуванні як обов'язкова умова функціонування суспільства, діяльність держави, суспільства з правової регламентації і упорядкування важливих для суспільства відносин; вирішальне значення у формуванні правового порядку посідає держава; це явище державно-правове, тобто він виникає і здійснюється лише там, де виникає, розвивається та функціонує державна влада, яка завжди зацікавлена у правовому порядку; це завершальний етап всіх юридичних форм і процесів.

На наш погляд, вищевказані ознаки правового порядку дозволяють охарактеризувати правовий порядок як порядок, що забезпечує стабільність суспільного життя і соціальний прогрес. Оскільки він визначається правом та забезпечується державою, закріплює найбільш важливі риси та сторони соціально-економічного ладу, систему політичних відносин у країні.

Слушною є думка вітчизняних вчених, які наголошують, що правопорядок в Україні ще не досяг високого рівня розвитку та характеризується недостатньою стабільністю [18, с. 525]. Шлях до становлення реального правопорядку непростий. Він пролягає через побудову в українському суспільстві обов'язкових елементів соціальної, правової, демократичної держави. Зараз же недостатня узгодженість законодавства, недоліки правореалізаційної практики, поширення правового нігілізму стають на заваді правовому порядку в Україні.

Виокремимо наступні ознаки правового порядку:

- зв'язок з державою — існуючий правопорядок забезпечується державою, охороняється нею від порушень. Не випадково однією з основних функцій держави є охорона правового порядку;
- формальна визначеність — правовий порядок базується на формально визначених правових приписах, реалізація яких і забезпечує визначеність суспільних відносин. Цим від відрізняється від системи відносин, що виникли у результаті дії інших соціальних норм, де відсутні чіткі формальні орієнтири, зокрема, роль суб'єктивних моментів є великою;
- це результат свідомої, раціональної, вольової діяльності як окремих соціальних суб'єктів, так і держави;
- нормативно закріплена модель правомірної поведінки суб'єктів — правопорядок — це результат неухильного дотримання правових норм та правомірної поведінки суб'єктів права. Зазначена ознака полягає в тому, що «матеріальний зміст» правової норми складає перелік основних ознак акта поведінки. Передбачена в правовій нормі модель поведінки сформульована не пасивно: правова норма вказує на відношення держави до цієї моделі, отже, пропонує, дозволяє або забороняє зазначену в ній поведінку. Тому її варто вважати моделлю, у першу чергу, «належної» поведінки [20, с. 15-18, 24].

Підсумовуючи, зазначимо, що ознаки можуть бути певним чином систематизовані. У самому загальному вигляді можна поділити їх на дві групи: зовнішні, тобто ті, які характеризують юридичну форму; і внутрішні, які визначають зміст правового порядку. Констатуємо відсутність єдиного підходу до визначення ознак правового порядку, виокремимо наступну систему ознак правового порядку:

- зовнішні ознаки: зв'язок з державою (підтримується і забезпечується державою); формальна визначеність (правовий порядок базується на формально визначених правових нормах, що вміщені у правові тексти);
- внутрішні ознаки: це результат свідомої, раціональної, вольової діяльності як окремих соціальних суб'єктів, так і держави; нормативно закріплена модель правомірної поведінки суб'єктів, що використовують надані права та виконують покладені обов'язки.

Отже, підсумовуючи зазначимо, що правовий порядок має місце, коли: всі суспільні відносини, що потребують юридичного захисту, упорядковані відповідно до об'єктивно обумовлених потреб суспільства; стан суб'єктів юридично упорядкованих суспільних відносин у відповідних сферах є стійким та стабільним; правові приписи проводяться в життя у відповідності з принципами правової законності.

Аналіз вищенаведених понять і ознак дозволяє сформулювати авторське визначення правового порядку як стану правового життя суспільства, який характеризується свідомою, раціональною, вольовою діяльністю соціальних суб'єктів, базується на формально визначених правових нормах, які вміщені у правові тексти, відображається у правомірній поведінці учасників правопорядку, гарантується і захищається з боку держави.

Використані джерела:

1. Матузов Н.И. Теория государства и права: [учебник] / Н.И. Матузов, А.В. Малько. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М.: Юристъ, 2006. — 541 с.

2. Власенко Н.А. Правовые понятия и нормотворчество / Н.А. Власенко. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.koroboff.spb.ru>.
3. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології: [монографія] / Н.М. Пархоменко. — К.: ТОВ Вид-во «Юридична думка», 2008. — 336 с.
4. Теория государства и права: курс лекций / [под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько]. — М.: Юрист, 2001. — 776 с.
5. Крижанівський А.Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 — «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А.Ф. Крижанівський; Одеська національна юридична академія. — Одеса, 2009. — 40 с.
6. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: [навч. посіб.] / П.М. Рабінович. — [вид. 9-е, зі змінами]. — Львів: Край, 2007. — 192 с.
7. Бобровник С.В. Поняття, ознаки та функції правопорядку / С.В. Бобровник // Теорія держави і права. Академічний курс: [підручник] / [за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко]. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — С. 542-552.
8. Абдулаев М.И. Теория государства и права: [учебник] / М.И. Абдулаев. — М.: Финансовый контроль, 2004. — 410 с.
9. Скакун О.Ф. Теория держави і права (Енциклопедичний курс): [підручник] / О.Ф. Скакун. — Харків: Еспада, 2006. — 776 с.
10. Панаріна Н.В. Право як нормативна основа формування правопорядку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 — «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Н.В. Панаріна; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. — Харків, 2008. — 20 с.
11. Теория держави і права: [навч. посіб.] / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; [за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова]. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 368 с.
12. Журавський В. Стан законності в умовах розвитку правових систем / В. Журавський // Вступ до теорії правових систем: [монографія] / [за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко]. — К.: Вид-во «Юридична думка», 2006. — С. 216-235.
13. Морозова Л.А. Теория государства и права / Л.А. Морозова. — М.: Юрист, 2002. — 414 с.
14. Комаров С.А. Теория государства и права / С.А. Комаров, А.В. Малько. — М.: ИНФРА-М, 1999. — 448 с.
15. Кондратенко В.И. Правовые конфликты в контексте теории правопорядка / В.И. Кондратенко // История государства и права. — 2007. — № 9. — С. 43-49.
16. Байтин М.И. Сущность права: Современное нормативное правопонимание на грани двух веков / М.И. Байтин. — [изд. 2-е, доп.]. — М.: Издательский дом «Право и государство», 2005. — 543 с.
17. Крестовська Н.М. Теорія держави і права: Елементарний курс / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. — 432 с.
18. Загальна теорія держави і права: [підручник] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; [за ред. О.В. Петришина]. — Харків: Право, 2009. — 584 с.
19. Радько Т.Н. Теория государства и права: [учебник] / Т.Н. Радько. — [2-е изд.]. — М.: Проспект, 2009. — 752 с.
20. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология / В.Н. Кудрявцев. — М.: Наука, 1982. — 287 с.

Ступак А. Л. Поняття та ознаки правового порядку.

У статті розглядається поняття «правовий порядок» та з'ясовуються його суттєві ознаки. Зокрема, ознаки правового порядку характеризують його як порядок, що забезпечує стабільність суспільного життя і соціальний прогрес, оскільки він визначається правом та забезпечується державою, закріплює найбільш важливі риси та сторони соціально-економічного ладу, систему політичних відносин в країні.

Зазначено, що правовий порядок має місце, коли: всі суспільні відносини, що потребують юридичного захисту, упорядковані відповідно до об'єктивно обумовлених потреб суспільства; стан суб'єктів юридично упорядкованих суспільних відносин у відповідних сферах є стійким та стабільним; правові приписи проводяться в життя у відповідності з принципами правової законності.

Сформульовано авторське визначення правового порядку як стану правового життя суспільства, який характеризується свідомою, раціональною, волевою діяльністю соціальних суб'єктів, базується на формально визначених правових нормах, які вміщені у правові тексти, відображається у правомірній поведінці учасників правопорядку та гарантується і захищається з боку держави.

Ключові слова: правовий порядок, зв'язок з державою, формальна визначеність, правомірна поведінка.

Ступак А. Л. Понятие и признаки правового порядка.

В статье рассматривается понятие «правовой порядок» и выясняются его существенные признаки. В частности, признаки правового порядка характеризуют его как порядок, который обеспечивает стабильность общественной жизни и социальный прогресс, поскольку он определяется правом и обеспечивается государством, закрепляет наиболее важные черты и стороны социально-экономического строя, систему политических отношений в стране.

Отмечено, что правовой порядок имеет место, когда: все общественные отношения, требующие юридической защиты, упорядочены согласно объективно обусловленным потребностям общества; состояние субъектов юридически упорядоченных общественных отношений в соответствующих сферах является устойчивым и стабильным; правовые предписания проводятся в жизнь в соответствии с принципами правовой законности.

Сформулировано авторское определение правового порядка как состояния правовой жизни общества, характеризуется сознательной, рациональной, волевой деятельностью социальных субъектов, базируется на формально определенных правовых нормах, которые помещены в правовые тексты, отражается в правомерном поведении участников правопорядка и гарантируется и защищается со стороны государства.

Ключевые слова: правовой порядок, связь с государством, формальная определенность, правомерное поведение.

Stupak A. Concept and features of the legal order.

In the article a concept «Legal order» is examined and his substantial signs turn out. In particular, the signs of legal order characterize him as an order which provides stability of public life and social progress, as he is determined a right and provided the state, fastens the most essential lines and sides of socio-economic line-up, system of political relations in a country.

Noted that the legal order takes place when: all social relations that require legal protection, sorted by objectively determined needs of society, the state entities legally organized public relations in these areas is sustainable and stable, the legal provisions made in life in accordance with the principles of legal legitimacy.

The authors' definition of the legal status of the legal order as a society, which is characterized by a conscious, rational, volitional activities of social actors, based on the formally defined legal standards that are contained in legal texts is reflected in the behavior of participants lawful order and guaranteed and protected by the state

Key words: legal order, connection with the state, formal definiteness, good behaviour.

Рекомендовано до друку відділом теорії держави і права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.